

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՀ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՏՐԱՏԵԳ

*Տարեկան ամփոփիչ հանրապետական գիրաժողովի
հոդվածների ժողովածու*

1(1)

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2018

**Հրատարակության է երաշխավորել Երևանի պետական
համալսարանի ՀՀԻ գիտական խորհուրդը**

**Խմբագրական խորհրդի կազմ
Գլխավոր խմբագիր՝**

Սիմոնյան Ա. Հ. (ՀՀ ԳԱԱ
քրթակից անդամ, պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ԵՊՀ)

Խմբագրակազմ

Մելքոնյան Ա. Ա. (պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ակադեմիկոս,
ՀՀ ԳԱԱ),

Քեռյան Գ. Մ. (քաղաքական գիտ.
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Քոչարով Վ. Վ. (պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՌԴ, Սանկտ
Պետերբուրգի պետական
համալսարան)

Սաֆրասոյան Ռ. Ա.

(պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ակադեմիկոս,
ՀՀ ԳԱԱ),

Պետրոսյան Գ. Վ.

(բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Հովսեփյան Մ. Մ.

(բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Մելքոնյան Ռ. Հ. (բանասիրական
գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԵՊՀ),

Ջամալյան Գ. Վ. (հոգեբանական
գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ),

Հովհաննիսյան Ա. Կ.

(պատմական գիտությունների
թեկնածու, ՀՀ ՊՆ),

**Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
Երևանի պետական համալսարան**

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, 0025, Երևան,

Ալեք Մանուկյան 1,

ԵՊՀ ռազմավարական

հետազոտությունների ԳՀ

լաբորատորիա:

Հեռ.՝ 094 84-17-67

Էլ. կայք՝ publications.y-su.am

publishing.y-su.am

armcsr.com

Խմբագրությունը կարող

է հրապարակել նյութեր՝

համամիտ չլինելով հեղինակների

տեսակետներին:

e-mail: info@armcsr.com,

publishing@ysu.am

Տպագրական 11.25 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 150

Հանձնված է շարվածքի՝

29.03.2018

Հանձնված է տպագրության՝

20.07.2018

**«ՆՈՐ ՌԵԻՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԸ».
Ռ. Թ. ԷՐԳՈՂԱՆԻ ԱՆՁԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ**

Վարուժան Գեղամյան, ԵՊՀ

Թուրքիայի Հանրապետության պատմության վերջին հնգամյակը (2012-2017 թթ.) ակադեմիական և փորձագիտական շրջանակների կողմից լայնորեն բնորոշվում է որպես երկրի նախագահ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանի գլխավորությամբ նոր ավտորիտար (հաճախ նաև բռնապետական) իշխանության հաղթարշավի ժամանակաշրջան: Այս համատեքստում բավական խոստում է նաև նշված փուլը նկարագրող «հետժողովրդավարական Թուրքիա» (post-democracy Turkey) արտահայտությունը, որը հաճախ կարելի է հանդիպել հատկապես ամերիկյան հեղինակների աշխատանքներում¹: Մինչդեռ ժամանակ Էրդողանի և նրա ղեկավարած Արդարություն և զարգացում կուսակցության (ԱԶԿ) իշխանության նախորդ տասնամյակը (2002-2011 թթ.) ներկայացվում է որպես ժողովրդավարական Թուրքիայի զարգացման կենսափուլ: Փաստացի, ԱԶԿ ղեկավարած երկու փուլերը տարանջատվում են և դրվում միմյանց հանդեպ հակադրության մեջ: Ընդ որում՝ 2011 թվականից այս կողմ ստեղծված իրադրությունը բնորոշվում է որպես «արտառոց» և «աննախադեպ»:

Ավտորիտար իշխանության մասին պնդումներն ուղեկցվում են նախագահ Էրդողանի անձի շուրջ ստեղծվող պաշտամունքի դրսևորումների ցուցադրմամբ: Ընդ որում՝ անձի պաշտամունքի ձևավորումը որակվում է գերազանցապես որպես մի գործընթաց, որը կախված է Էրդողանի անձնական, մարդկային հատկանիշներից և անհրաժեշտ կերպով չի խնդրայնացվում: Մինչդեռ վերջին տարիներին Թուրքիայում տեղի ունեցող քաղաքական գործընթացները և հատկապես Էրդողանի և նրա ղեկավարած կուսակցության կողմից ավտորիտար վարչակարգի հիմնումն ավելի լայն գիտական հիմնա-

¹ Տես **Barkey H.**, How to Manage Post-Democracy Turkey: <https://www.the-american-interest.com/2017/09/18/manage-post-democracy-turkey/>, հղվել է 10.11.2017 թ., **Filkins D.**, The End of Democracy in Turkey: <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-end-of-democracy-in-turkey>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

հարցի՝ ոչ արևմտյան (արևելյան) հասարակությունների արդիակա-
նացման խնդիրների համատեքստում դիտարկելը հնարավորություն
է տալիս գնահատել Էրդողանի անձի շուրջ ստեղծվող պաշտամուն-
քի նշանակությունը հասարակական և քաղաքական գործընթացնե-
րում: Սույն հոդվածում մենք նախ հակիրճ կանդրադառնանք Թուր-
քիայի Հանրապետության պատմության ընթացքում քաղաքական
առաջնորդի անձի շուրջ պաշտամունքի ձևավորման նշանակությա-
նը, ապա դրա միջոցով կներկայացնենք նախագահ Էրդողանի պաշ-
տամունքի դրսևորումները, ինչպես նաև այդ պաշտամունքի հան-
րայնացման որոշ մեխանիզմները:

2017 թ. մարտից Թուրքիայի նախագահ Ռ. Թ. Էրդողանն իր հե-
ռուստահարզացրույցները հաճախ տալիս է Անկարայի Բեշթեփե
թաղամասի իր նորակառույց նստավայրում՝ Աքսարայում: Դրանք
երբեմն ընթանում են սենյակի խորքում՝ բացված դռների հետևում
երևացող և սուլթանական գահի հիշեցնող աթոռի ֆոնին: Հաղորդ-
ման ընթացքում մինչ լրագրողները և նախագահը գրուցում են, տե-
սախցիկը հաճախ պահվում է այդ աթոռի վրա: Նույն թվականի
ապրիլի 16-ին անցկացված սահմանադրական բարեփոխումների
հանրաքվեի² հաջորդ օրը նախագահ Էրդողանը, ի հակադրություն
ընդունված արարողակարգի, այցելություն կատարեց Ստամբուլում
գտնվող օսմանյան և հանրապետական շրջանի մի շարք թուրք գոր-
ծիչների գերեզմաններ³: Դրանցից ամենահիշարժանը կարելի է հա-
մարել նախագահի այցելությունը Էյուփ Սուլթան մզկիթ, որը Ստամ-
բուլի ժողովրդական գլխավոր սրբավայրերից է և դարեր ի վեր ծա-
ռայել է որպես օսմանյան կարևորագույն քաղաքական հուշարձան:
Այստեղ օսմանյան թագաժառանգներին շնորհվել է Օսմանի թուրը,
որով նրանք պաշտոնապես հռչակվում էին սուլթաններ⁴: Այցելու-

² 2017 թ. ապրիլի 16-ին անցկացված սահմանադրական փոփոխությունների մա-
սին հանրաքվեն ապահովեց Թուրքիայի անցումը կառավարման խորհրդարա-
նական համակարգից դեպի նախագահական: Չնայած արձանագրված ընտրա-
խախտումներին՝ ընդունվեցին հանրաքվեի այն արդյունքները, համաձայն որոնց
ընտրողների 51%-ը կողմ է քվեարկել սահմանադրական փոփոխություններին:

³ Թուրքիայում ընդունված արարողակարգը ենթադրում է երկրի բարձրագույն
ղեկավարության այցելություն Անկարայի Անըքբաբիթի (Anıtkabir) համալիր, որտեղ
ներկաները հարգանքի տուրք ենք մատուցում Մ.Ք. Աթաթուրքի գերեզմանին:

⁴ Şteu Osmanlınin Siyasi Üssü, Eyüp Sultan Camii. <https://dogruhaber.com.tr/haber/135569-osmanlinin-siyasi-ussu-eyup-sultan-camii/>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

թյունն ուղիղ եթերով հեռարձակվում էր հանրապետական նշանակության բոլոր հեռուստաալիքներով: Իսկ հանրաքվեից ավելի վաղ՝ մարտ ամսին, երկրի կինոթատրոնների էկրաններին ցուցադրվում էր մի քանի մասից բաղկացած «Ռեխ» գեղարվեստական ֆիլմը, որը, ըստ էության, Էրդողանի քաղաքական կենսագրության գեղարվեստական ներկայացումն էր:

Էրդողանի անձի պաշտամունքի կառուցարկման գործընթացի դիտանկյունից հետաքրքրություն ներկայացնող այս և նմանատիպ իրադարձությունները խնդրայնացնելու դեպքում պետք է անպայման անդրադառնալ քաղաքականության մեջ խարիզմատիկ առաջնորդության դերի և իշխանության հիմնախնդիրներին:

«Խարիզմատիկ առաջնորդություն» և «խարիզմատիկ առաջնորդ» հասկացությունները գիտական գործածության մեջ են մտել շնորհիվ սոցիոլոգ Մարս Վեբերի: Նա լեզվիտիմ իշխանության երեք մաքուր տեսակների վերաբերյալ իր հայտնի բնորոշման մեջ առանձնացնում է խարիզմատիկ բնույթի իշխանությունը, որը «հիմնվում է անձի սրբության ու հերոսական ուժի արտասովոր դրսևորումների կամ յուրահատկության և այդ դրսևորումների ստեղծած կարգի վրա»⁵: Իսկ «խարիզման» Մ. Վեբերը բնորոշում է որպես «անհատի այնպիսի հատկանիշ, որը ճանաչվում է որպես արտասովոր, որի շնորհիվ էլ անհատն ընկալվում է որպես գերբնական, վերմարդկային կամ առնվազն այլ մարդկանց ոչ հասու հատուկ ուժերով ու հատկություններով օժտված անձ»⁶: Խարիզմատիկ առաջնորդությունը որպես իշխանության տեսակ տարածված էր ավանդական հասարակություններում:

Ավանդական հասարակությունը, ինչպես ցույց են տվել մարդաբանները, ձևավորվում է «ավանդույթի իշխանության» միջոցով, որն ապահովում է հասարակության հասարակական համերաշխույնը (solidarization)՝ արդյունավետ կերպով կարգավորելով ավանդական սոցիումի անդամների վարքը⁷: Ավանդական հասարակության

⁵ Вебер М., Типы господства, Библиотека Гумер http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/veber/tip_gosp.php, հղվել է 10.11.2017 թ.:

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս Бочаров В.В., Традиционализм Востока как «принудительная солидарность» (антропологический подход) // Власть и насилие в незападных обществах. Проблемы теоретического осмысления и опыт практического изучения. М.: Издательство

պարտադրված կամ արագացված արդիականացումը, ինչպես ցույց է տալիս ոչ արևմտյան (արևելյան) հանրույթների հասարակական-քաղաքական պատմությունը, անխուսափելիորեն հանգեցնում է ավանդական հասարակության քայքայմանը: Արդյունքում այդ հանրույթների քաղաքական վերնախավերը դիմում են հասարակության «ստիպողական համերաշխման»: Սա ենթադրում է «ավանդույթի իշխանության» մեխանիզմների գիտակցական կիրառություն՝ հասարակական համերաշխում (social solidarity) ապահովելու համար: Այլ խոսքով՝ քաղաքական վերնախավերն այդ նոր սոցիալ-մշակութային և քաղաքական պայմաններում կիրառում են այն մեխանիզմների սիմուլյակրները, որոնք ապահովում էին հասարակության համերաշխումը մինչև արդիականացումը: Այդ սիմուլյակրներից ամենագլխավորը խարիզմատիկ առաջնորդությունն է, որի վրա են հիմնվում մնացյալ մեխանիզմները⁸: Ժամանակակից աշխարհի այն պետական կազմավորումները, որոնք չեն կարողացել ամբողջությամբ անցնել արդիականացման գործընթացի միջոցով, դեռևս պահպանում են ավանդական հասարակության սոցիալ-մշակութային կապերը: Այս պայմաններում ուժեղանում է խարիզմատիկ առաջնորդության նշանակությունը, և իշխանական վերնախավը գիտակցաբար սկսում է կառուցարկել կամ զարգացնել խարիզմատիկ առաջնորդի կերպար: Դա կատարվում է գաղափարախոսության, ՉԼՄ-ների, գրականության, արվեստի և այլ միջոցներով⁹:

Օսմանյան կայսրության վերջին փուլի, սպա Թուրքիայի Հանրապետության պատմաքաղաքական զարգացման կարևորագույն գործոններից մեկը ավտորիտար իշխանության և խարիզմատիկ առաջնորդության առկայությունն է¹⁰: Այս գործոնների առաջացման և զարգացման պատճառներն ուղղակիորեն կապված են Թուրքիայի սոցիալ-մշակութային դինամիկայի հետ. ավտորիտար իշխանու-

ГБПОУ МГОК, 2016, էջք 738-749, 744:

⁸ Այլ կարևոր մեխանիզմներն են իշխանական ուղղահայաց կառավարման համակարգը, պետական գաղափարախոսության առկայությունն ու հանրայնացումը, պատմական միջի ստեղծումը, նոր էթնիկության կամ «ավանդական» կառույցների կառուցարկումը: Տե՛ս **Бочаров В.В.**, նշվ. աշխ., էջ 745:

⁹ Տե՛ս **Бочаров В.В.**, նշվ. աշխ., էջ 746:

¹⁰ Տե՛ս **Гегамян В.Г.**, Характеристика модернизации в Турции в период кемалистской власти: попытка переоценки, Genesis: исторические исследования, № 6, Москва, 2017, էջք 44-55:

քյունը և խարիզմատիկ առաջնորդությունը հանրապետության արդիականացման պայմաններում նպաստում էին թուրքական ավանդական հասարակության համերաշխմանը: Դա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ հանրապետական Թուրքիան ձևավորվել էր ավտորիտար արդիականացման արդյունքում, որի ընթացքում ժամանակակից պետություն ստեղծելու համար փոխառվել էր բարեփոխումների արևմտյան մոդելը¹¹: Քեմալական ռազմական-քյուրկրատական վերնախավի՝ այս մոդելով իրականացրած լայնածավալ փոփոխությունների արդյունքում Թուրքիայի հասարակությունը զրկվեց համերաշխման հիմնական ձևերից, որոնք հիմնված էին «ավանդույթի իշխանության վրա»: Այդ պատճառով քեմալական քաղաքական վերնախավը գիտակցաբար կիրառում էր հասարակության համախմբման այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք «ավանդույթի իշխանության» սիմուլյակրներ էին: Ստեղծված սոցիալ-մշակութային և հատկապես քաղաքական համակարգի պահպանման և զարգացման համար կարևորագույն նշանակություն ունեւր «խարիզմատիկ առաջնորդության» սիմուլյակրը, որը երբեմն ձևավորում էր քաղաքական առաջնորդի անձի պաշտամունք: Այս սիմուլյակրի կիրառումը Թուրքիայի իշխող վերնախավի կողմից հանրապետության ստեղծման առաջին օրերից հանգեցրեց հիմնադիր նախագահ Մ. Զ. Աթաթուրքի (1923-1938 թթ.) և երկրորդ նախագահ Ի. Ինճնյուի (1938-1950 թթ.) անձի պաշտամունքների ձևավորմանը¹²:

Թուրքիայի ներկայիս նախագահ Ռ. Թ. Էրդողանը ևս օգտագործում է խարիզմատիկ առաջնորդության կառուցարկման մեխանիզմը՝ հասարակական մոբիլիզացիայի և իր հիմնադրած վարչակարգի պահպանման համար: Հզոր առաջնորդի անձի շուրջ սոցիալական համախմբումը հույժ կարևոր է Էրդողանի իշխանության ամրապնդման համար:

¹¹ Տես նույն տեղում:

¹² Մինչդեռ ժամանակակից պատմագիտության մեջ Թուրքիայում խարիզմատիկ առաջնորդության ու անձի պաշտամունքի առաջացման պատճառները կապվում են քաղաքական գործիչների անձնային հատկանիշների և տիրապետող գաղափարախոսությունների հետ: Սակայն թուրքական օրինակի պատմահամեմատական դիտարկումն արևելյան այլ քաղաքական համակարգերի համատեքստում ցույց է տալիս, որ «խարիզմատիկ առաջնորդությունը» մշտապես առկա է թուրքական քաղաքական համակարգում՝ հանդիսանալով սոցիալ-մշակութային դինամիկայի կարևորագույն բաղադրիչ:

Էրդողանի կերպարը, որի հիմքում ընկած է նրա «գավառական» ծագումը, ինչպես և այլ առաջնորդների դեպքում ստացել է իր ոչ պաշտոնական մականունը՝ ռեիս (reis - արաբերեն՝ ղեկավար): Թուրքական հասարակության մի զգալի հատվածը և մասնավորապես նրանք, որոնք գյուղական բնակավայրերից տեղափոխվել են քաղաքներ և ակտիվորեն մասնակցում են հասարակական-քաղաքական կյանքին, Էրդողանի մեջ տեսնում են յուրայինի: Սուննի դավանական կողմնորոշում ունեցող այս զանգվածն ականատես է դառնում, թե ինչպես է Էրդողանը գավառական պահպանողականությունը դարձնում նոր գերակա մշակութային նորմա: Սրա միջոցով նշված զանգվածները հնարավորություն են ստանում զգալ իրենց առավել սոցիալականացված և վայելել ուժեղ մեծամասնություն լինելու հաճույքը (նախկինում այդ գերակա դիրքը պատկանում էր քենավական աշխարհիկ զանգվածին)¹³: Սրա արդյունքում Էրդողանի պաշտամունքը «սնվում է» ներքևից. նրա համակիրները սրբացնում են վերջինիս և վերագրում նրան արտասովոր մետաֆիզիկական հզորություն:¹⁴ Այս առումով անհրաժեշտ է առանձնացնել 2014 թ. օգոստոսին տեղի ունեցած հետևյալ դեպքը: Ստամբուլում ընթացող ցույցի ժամանակ վարչապետի պաշտոնը զբաղեցնող Էրդողանը, ելույթն ընդհատելով, իր մոտ բերել տվեց ամբոխի առաջին շարքերում կանգնած մի կնոջ, ում ինքնագագացությունը վատացել էր: Կինը երկու ձեռքով բռնեց բեմի վրա կանգնած Էրդողանի աջ ձեռքը և սկսեց ոգևորված բացականչել՝ «Աստված մեծ է»: Նույն օրը համացանցը ողողվեց այս դրվագը ներկայացնող հոլովականերով, որոնք վերնագրված էին «Կինը, որն առողջացավ Էրդողանի ձեռքը բռնելուց հետո»¹⁵:

Նմանատիպ դեպքեր պարբերաբար կրկնվում են՝ ներկայացնելով Էրդողանին մե՛րթ որպես մարգարե, մե՛րթ որպես զարնան

¹³ Մանրամասն տե՛ս **White J.**, *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*, University of Washington Press, 2002:

¹⁴ Մանրամասն տե՛ս **Akyol M.**, *Erdoganism* [noun]. From “national will” to “man of the nation,” an abridged dictionary for the post-secular Turkish state, <http://foreignpolicy.com/2016/06/21/erdoganism-noun-erdogan-turkey-islam-akp/>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

¹⁵ *Stu Erdoğan’ın Özüne Bayılan Kadını Sedye İle Getirdiler - İstanbul Maltepe Mitingi*, <https://www.youtube.com/watch?v=sGL09v4ipmY>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

խորհրդանիշ և այլն¹⁶: Էրդողանի մասին նկարահանվում են գեղարվեստական և փաստագրական ֆիլմեր¹⁷, գրվում են գրքեր¹⁸, ստեղծվում են նրան փառաբանող արվեստի զանազան գործեր: Թուրքիայում և աշխարհի խոշորագույն թուրքական համայնքներում գրեթե ամենատուր կարելի է հանդիպել Էրդողանին պատկերող նկարներ, շարձեր, դրոշմեր: Թուրքիայում տեղադրվել են վերջինիս արձանները¹⁹, նրա անունով անվանակոչվել են կրթական²⁰ ու մարզական²¹ և մի շարք այլ հաստատություններ²²:

Էրդողանի պաշտամունքն արտահայտվում և տարածվում է ոչ միայն մշակութային դրսևորումների միջոցով, այլև այն առանցքն է, որի շուրջ կառուցվում է նոր թուրքական գաղափարախոսությունը՝ այդպիսով մեծացնելով Էրդողանի սրբազնությունը: Թուրքական հանրապետության հիմնադրման առաջին շրջանից ի վեր գերակա գաղափարախոսություն էր Աթաթուրքի հիմնադրած քեմալիզմը, որը, սակայն, աստիճանաբար անկում ապրեց և արդեն 1990-ականներից ձևավորեց վակուում: Առաջացած վակուումը լցնելու փորձ է կատարում Էրդողանի գլխավորած իշխող վերնախավը՝ իր կերտած նոր գաղափարախոսությամբ, որը հավակնում է տալ Թուրքիայի անցյալի, ներկայի և ապագայի նոր մեկնաբանությունը: Այդ գաղափարախոսության հիմքում ընկած է սուննի իսլամական ազգայնականությունը՝ համեմված օսմանյան ժառանգության վերարժևորմամբ. այն համադրում է քեմալականության բերած թուրք ազգայնականություն-

¹⁶ Stü **Gürsel K.**, The cult of Erdogan, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/08/gursel-turkey-social-peace-erdogan-cult-polarization-akp.html>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

¹⁷ Stü The Chief: feature film to trace early life of Turkish president, <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/15/the-chief-feature-film-trace-early-life-turkish-president-erdogan>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

¹⁸ Stü Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın hayatı kitap oluyor, <https://www.ahaber.com.tr/galeri/turkiye/cumhurbaskani-erdoganin-hayati-kitap-oluyor>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

¹⁹ Stü Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 4 metrelik heykelini yaptı, <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdoganin-4-metrelik-heykelini-yapti-40217413>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

²⁰ Stü Recep Tayyip Erdoğan University: https://en.wikipedia.org/wiki/Recep_Tayyip_Erdo%C4%9Fan_University, հղվել է 10.11.2017 թ.:

²¹ Stü Recep Tayyip Erdoğan Stadium. https://en.wikipedia.org/wiki/Recep_Tayyip_Erdo%C4%9Fan_Stadium, հղվել է 10.11.2017 թ.:

²² Stü Erdoğan, kendi adını taşıyan 45 milyon liralık imam hatip lisesini açtı, <https://www.aydinlik.com.tr/erdogan-kendi-adini-tasiyan-45-milyon-liralik-imam-hatip-lisesini-acti-politika-eylul-2017>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

նը և ավանդական սուննիական իսլամը՝ վերածվելով քաղաքական մոբիլիզացիայի հիմնական գործիքի²³: Իշխանություններն իրենց ազդեցիկ հռետորաբանության և սահմանած նոր դիսկուրսի միջոցով լայնորեն տարածում են այն: Համաձայն այս գաղափարախոսության՝ թուրք ժողովուրդը երկրորդ անգամ մեծ պատերազմ է մղում ներքին և արտաքին թշնամիների դեմ, որոնք փորձում են մասնատել և ոչնչացնել Թուրքիան: Առաջին նմանատիպ «ազգային ազատագրական պատերազմը», ըստ սահմանված դիսկուրսի, նրանք մղել են Առաջին աշխարհամարտի ավարտից հետո (1919-1923 թթ.) Աթաթուրքի գլխավորությամբ: Այսօր այդպիսի երկրորդ պատերազմ է մղում Էրդողանը և «տանում իր ժողովրդին դեպի հաղթանակ»: Որպես այդ հաղթանակի գլխավոր ձեռքբերում ներկայացվում է 2016 թ. հուլիսյան զինվորական հեղաշրջման տապալումը, որն ամբողջությամբ վերագրվում է Էրդողանին և վերջինիս համար փողոց դուրս եկած ժողովրդական զանգվածներին²⁴: Այս առումով հետաքրքրական է, որ պարբերաբար կոչեր են հնչում Էրդողանին շնորհել «գազի/ղազի»-ի կոչում²⁵, իսկ փողոցներում կարելի է հանդիպել Էրդողանին գազի անվանող պաստառներ²⁶:

Էրդողանը չի բավարարվում հանրության լայն զանգվածների հետ աշխատանքով, և տևական ժամանակ է՝ փոխում է իր քաղաքական հենարանի կազմը, ինչպես դա ժամանակին արել էր Աթաթուրքը: Հենարանների դերում հանդես են գալիս իշխանական բյուրոկրատիան և ԱԶԿ-ն: Իշխող կուսակցությունն իր ստեղծման սկզբնական փուլում ուներ մի քանի առաջնորդ (Աբդուլահ Գյուլ, Բյու-

²³ Տե՛ս մանրամասն՝ **White J.**, *Muslim Nationalism and the New Turks*, Princeton University Press, 2014:

²⁴ Տե՛ս **Gingeras R.**, *Is There a “Greater Turkey” On the Rise?*, <https://muftah.org/greater-turkey-rise/>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

²⁵ «Գազի/Ղազի» (غازي) կոչում են իսլամի համար պայքարող մարտիկներին: Թուրքիայում դազի են կոչվում նաև հայրենիքի համար պատերազմած հերոսներին: Օրինակ՝ դազիի կոչում ունի Մուսթաֆա Քեմալը: Ղազի են համարվում նաև հերոսական պայքար ցույց տված բնակավայրերը (օրինակ՝ Այնթեփն այսօր կոչվում է ԳազիԱնթեփ՝ ի պատիվ հայերի և ֆրանսիացիների դեմ թուրքերի տարած հաղթանակի:

²⁶ Տե՛ս Keçiören Belediyesi'nin ‘Gazi Cumhurbaşkanımız’ Afışı Sosyal Medyanın Gündeminde, <https://onedio.com/haber/kecioren-belediyesi-nin-gazi-cumhurbaskanimiz-afisi-sosyal-medyanin-gundeminde-750028>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

լենք Արինչ, Ահմեթ Դավուրթոլլու), մինչդեռ այսօր այն վերածվել է Էրդողանի կուսակցության, որտեղ բոլոր կադրերը, կուսակցություն մտնելով, իրենց հավատարմությունն են հայտնում նախագահին և չեն կարող մարտահրավեր նետել վերջինիս: Հենց այս կադրերն էլ աստիճանաբար լցնում են իշխանական ապարատը՝ ադրապարտ ընդլայնելով Էրդողանի հենարանը: Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ սա բնական գործընթաց է բոլոր ավտորիտար պետությունների համար, սակայն Թուրքիայում քեմալական միակուսակցական վարչակարգի վերացումից հետո (1945 թ.) ոչ մի քաղաքական ուժի չէր հաջողվել այս մասշտաբով վերահսկել ամբողջ պետական ապարատը:

Վերոբերյալ երեք գործընթացները նպաստում են քաղաքականության անձնավորմանը (personalization of politics), որը, ինչպես ցույց է տալիս Թուրքիայի հանրապետական պատմության փորձը, բավական պրակտիկ և ազդեցիկ միջոց է իշխանության ամրապնդման ճանապարհին:

Էրդողանակենտրոն գերակա գաղափարախոսությունը հանգեցնում է այլակարծության սահմանափակմանը, ինչն ուղեկցվում է հասարակական լարվածության և բևեռացվածության աճով: Բացի դրանից՝ մեծանում է հասարակության ներսում ագրեսիան և այլատյացությունը ոչ յուրախինների նկատմամբ²⁷: Էրդողանի կողմից արտաքին քաղաքական որոշումների միանձնյա կայացումը նույնպես բերում է անկանխատեսելիության, որը Մերձավոր Արևելքում առաջացնում է նոր ռիսկեր՝ հաշվի առնելով Թուրքիայի ունեցած դերն այս տարածաշրջանում²⁸:

2019 թ. Թուրքիայում տեղի կունենան նախագահական ընտրություններ, որոնց արդյունքում ընտրված անձը, համաձայն նոր սահմանադրության, դե յուրե իր ձեռքում կկենտրոնացնի երկրի ողջ իշխանությունը: Ընտրվելու պարագայում Էրդողանը կկարողանա ապահովել իր բացարձակ իշխանությունը մինչև 2029 թ.: Սակայն 2017 թ. ապրիլյան հանրաքվեի արդյունքները ցույց տվեցին, որ

²⁷ Տես օրինակ՝ **Գեղամյան Վ.**, «Բնտերակտիվ քարտեզ. ազգայնամոլականության դրսևորումներ քրդերի դեմ», <https://turkiyebilgi.wordpress.com/2016/12/18/mobsagainstkurds/>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

²⁸ Տես **Գեղամյան Վ.**, «Աքաբուրքի իսկական հետևորդը», <https://allturkey.am/13892/geghamyan-aturk/>, հղվել է 10.11.2017 թ.:

Թուրքիայի բնակչության առնվազն կեսը կողմ չէ Էրդողանի ավտորիտար իշխանության խորացմանը: Եվ այժմ նախընտրական պայքարի շրջանակներում Էրդողանը փորձելու է «նոր Աթաթուրքի» կերպարով մեծացնել իրեն սատարողների թիվը՝ գալիք ընտրություններում վստահ հաղթանակ տանելու համար:

Այսպիսով, ավանդական հասարակության արդիականացման խնդիրներով ու պահանջներով կերտվող Էրդողանի անձի պաշտամունքը Թուրքիայում շարունակում է զարգանալ և վերածվել ինքնուրույն քաղաքական գործոնի: Այն էական նշանակություն ունի ոչ միայն սոցիալ-քաղաքական հարթությունում, այլև նորագույն իմաստավորում է ստանում թուրքական ժամանակակից մշակույթում: Ուստի՝ «ռեխի» գործոնի ուսումնասիրությունը կրում է արդիական նշանակություն և կարող է օգտակար լինել նաև համեմատական ուսումնասիրություններում (comparative studies):

Բանալի բառեր - *Թուրքիա, Էրդողան, արդիականացում, անձի պաշտամունք*

ВАРУЖАН ГЕГАМЯН - “ВРЕМЯ НОВОГО РЕЙСА”: КУЛЬТ ЛИЧНОСТИ Р. Т. ЭРДОГАНА В СОВРЕМЕННОЙ ТУРЦИИ

В результате авторитарного сдвига в турецкой политике возросла роль культа личности Эрдогана, который создается в течении последних нескольких лет. Однако вопрос конструкции культа преимущественно связывается с персональной характеристикой президента Турции Реджепа Таипа Эрдогана и не проблематизируется. В данной статье мы предпринимаем попытку рассмотрения образования культа личности в более широком контексте модернизации незападных обществ. Кроме того, представлены основные формы созданного культа и их значение в турецкой политической и социокультурной жизни.

Ключевые слова: *Турция, Эрдоган, модернизация, культ личности*

**VARUZHAN GEGHAMYAN - “AGE OF THE NEW REIS”:
PERSONALITY CULT OF R.T. ERDOGAN IN MODERN TURKEY**

As a consequence of the recent authoritarian turn in Turkish politics the influence of personality cult of the president R.T. Erdogan gained more importance. “Liberal enemies” of Erdogan tend to discuss the construction of the “Reis cult” mainly from the perspective of his personal characteristics and generally don’t problematize this issue. Meanwhile, personality cult is a part of the broader problem of modernization of non-Western societies. From this perspective we discuss non-personalistic roots of the personality cult of Erdogan and summarize its role in modern Turkey.

Key words: *Turkey, modernization, cult of personality*

Բովանդակություն

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աննա Բաբայան

«ԽՈՋԱԼՈՒԻ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ»
ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԻՖԻ ՇՈՒՐՋ..... 3

Անուշ Ամիրբեկյան

ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՁԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԸՆԹԱՅՔԸ 1991 Թ. ՀՈՒՆԻՍԻՑ
ՄԻՆՉԵՎ 1992 Թ. ՄԱՅԻՍ 22

Էրիկ Դավթյան

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՀԱՄԵՄՏԱՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ. ԲԱՑԱՏՐԵԼՈՎ
ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 37

ԲԱՆԱԿ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արծրուն Հովհաննիսյան

ԱԹՄ-ՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԻ
ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒՄ..... 49

Սերոբ Բազիկյան

ՉԺՈՒԳԵ ԼՅԱՆԻ ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԸ..... 70

Էդգար Էլբակյան

ՊԲ 23524 ՉՈՐԱՄԱՍԻ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 2016 Թ.
ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ..... 84

Վլադիմիր Պողոսյան

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՉՈՐՐՈՐԴ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆ ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԵՐԻՆ..... 93

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ԳԼՈՔԱԼ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐ

Վարուժան Գեղամյան

«ՆՈՐ ՌԵԻՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԸ». Ռ. Թ. ԷՐԴՈՂԱՆԻ ԱՆՉԻ
ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ..... 101

Վիկտոր Բոչարով
 ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
 ՆՈՐ ՀՈՐԻՉՈՆՆԵՐ 112

Էդգար Էյբսկյան
 ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀԵՏ
 «ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳԱՐՆԱՆ» ՀԱՄԱՇԱՐՈՒՄ 118

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Ալվինա Աղաբաբյան
 ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ
 ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՍԱՄՈՒԼՈՒՄ..... 141

Սամվել Մարտիրոսյան
 ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՀԱՔԵՐԱՅԻՆ
 ՆԵՐՈՒԺԻ ՄԱՍԻՆ 165

Գավիթ Ջամալյան
 ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀԵՏ ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ.
 ՃՇԳՐԻՏ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ
 ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ 171

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՀ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՄՏՐԱՏԵՔ

*Տարեկան ամփոփիչ հանրապետական գիրաժողովի
հոդվածների ժողովածու*

1(1)

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Աղաբաբյանի
Սրբագրումը՝ Ա. Աղաբաբյանի

Տպագրված է «ՄԻՍՄԱ» ՍՊԸ-ում:
ք. Երևան, Հանրապետության 49, 7/1

Ստորագրված է տպագրության՝ 18.07.2018:
Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 11.25:
Տպաքանակը՝ 150:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.am